

AVRUPALI MÜSLÜMANLARIN MODERN KİMLİĞİ: “AVRUPA İSLAMI”

İsmail KIRAN
Ecole Des Hautes Etudes En Sciences Sociales
Sosyoloji Bölümü
ismayilkiran@yahoo.com

Özet

Siyasal İslam, her zaman çözümü devlette gördüğü için değişimi her zaman siyasi iktidarın gücünde ve etkili araçlarında aramıştır. Toplumu yukarıdan aşağıya Müslümanlaştırma istemi bu şekilde başlar. Bunu temsil eden gruplar, din adına hareket etmiş ve sonuçta İslam dünyası kan gölüne çevrilmiştir. Buna toplumun bazı kesimleri de destek vermiş ve Müslüman kesim, alternatif sunumlarda bulunamadığı için de siyasal İslam, kendini İslam'ın ideolojiye bürünmesi hali olarak konumlandırılmıştır.

Daha önce benzer hadiseleri Batı dünyası Hıristiyanlık üzerinden yaşadığı için bunun sonucunda “kültürel elitler”, sırtını dine vermekten vazgeçmiş buna mukabil kendi ölçüleri içinde seküler düzeyde yaşanılır ahlaki bir sistem kurmuşlardır. Onların kendilerine ait bu ahlaki sistemi kurdukları günden beri İslam dünyası seküler düzeyde hep kaybetmiştir. Çünkü Müslümanlar son iki asırdır teoride ve pratikte İslam'ı yaşanılır kılabilecek hemen hemen hiçbir eyleme öncülük edememişler ve bugün gelinen nokta Müslümanların, İslam'ın tamamıyla dışında kaldıkları asırdır. Yaşadıkları topraklar üzerinde kendilerine ait seküler bir düzen kurmaktan ziyade savaşmayı tercih etmeleri de bu nedenledir.

Müslümanlar, İslam'ın doğduğu “kadim topraklar”ı kaybetmeye başlamış ve bundan böyle İslam'ın kendine bulduğu yaşam alanı Amerika, Avrupa ülkeleri ve çok özelde de Fransa olmaya başlamıştır. İslam karşıtı eylemlerin yapılmasının daha çok Avrupa ve İslam'ın en çok yayıldığı ülkenin de Fransa olması bu nedenledir.

Tanrı, teori ve pratikte dininin bir toplum tarafından yaşanmadığını görürse ondan emaneti alır onu yaşayacak ve yaşatacak başka toplumlara verir. Bu durum onun kanunlarına aykırı değildir. Yüzyıllardan beri bu emaneti taşıyan Müslümanlar son asırdan beri bu emaneti taşıyamayacaklarına dair bir karakter arz etmeye başlamışlardır. Avrupa Kıtası'nda Müslümanların küllerinden “Avrupa İslam”ının doğacak olması ve Hıristiyanların büyük oranda Müslüman olması muhtemeldir. Müslümanlar, İslam'ın bu yeni formunu da Avrupa'dan öğrenecek ve böylece Tanrı, Maide Suresi 54'cü ayette ifade ettiği gerçek kendini seküler düzeyde “intikam” olarak var edecektir.

Anahtar Kelimeler: Siyasal İslam, Avrupa İslam'ı, Kültürel Elitler, Tanrı'nın İntikamı.

MODERN EUROPEAN IDENTITY OF MUSLIMS: “ISLAM OF EUROPE”

Abstract

Political Islam is always looking for the change in effective tools of the power and political power because it sees always the solution in state. The request of Muslimisation begins in this way. The groups which represent this idea, he has acted in the name of religion and finally there are wars in every corner of Islam world. Some part of the communities supported that idea and the others couldn't offer the alternative ideas, so the political Islam find a place as ideological Islam for itself.

The Western world, lived out earlier the similar events for Christianity, so “cultural elits” gived up to consult the religion but they created a new morality system in secular way. Since they established their own moral system that the Islamic world has lost all secular level. Because Muslims are the last two centuries, in the theory and practice, they have not lead to any action which could make it almost livable Islam. So today Muslims, for a century they completely left out the Islamic. They prefer to fight also for this reason rather than to build a layout of their own secular lands on which they live.

Muslims, they began to lose the “ancient land”, which Islam was born. And Islam finds himself new living space in America, European countries and specially in France. That's why the actions against to Islam are mostly in Europe and especially in France, the country which has the biggest Islamic community. God, if he sees that the religion do not experienced by a society's in the theory and practice, he takes this duty from them and gives the other societies who could represent better. This situation is not opposite to his rules. The Muslims who makes this duty since the centuries, today shows a different characteristics who cannot manage this duty any more. It is possible that in the europien continent, to born “as Europe-

an Islam” from the ashes of Muslims and largely Christians can be Muslim. Muslims, will learn the new form of Islam from European, so the reality which 54’c the Qur’an proclaimed in verse by God will be there as “revenge” in secular level.

Key Words: Political Islam, Islam in Europe, The Cultural Elite, God’s Revenge

Giriş

Din, eğer bundan böyle yeniden gündeme gelirse bu küresel terör veya ekolojik nedenlerle değil de Tanrı’nın tam olarak ölümünün bir neticesidir. Batı uygarlığı gelişme sürecini tamamlamış ve bu sürecin merkezinde yer alan kutsalı tamamen sekülerleştirmiştir. Sonuçta Batı’da Tanrı’yı öldürenler anti-Hıristiyanlar değil, post-Hıristiyanlar olmuştur(Rorty ve Vattimo, 2009: 10).

Aynı tarihlerde Fransız Devrimi, insanlara kendi güçlerine güvenmeyi öğretmiştir. Bununla beraber sekülerleşen dünya zayıf kimliklerle Hıristiyanlığın bırakmış olduğu dogma mirasın karışımı bir dünyaydı. Avrupa, bunun sonucunda yani Hıristiyanlık sayesinde ateist olmuştur.

Müslümanlar ise dün Hıristiyan Batı dünyasının yaşadığı sorunları Gazali döneminden sonra yaşamaya başlamış ve Osmanlı Devleti’nin yıkılmasıyla sorun zirveye çıkmıştır. Bugün, İslam ülkeleri sahip oldukları geçmiş yüzyılların akli, kurumları ve sosyal yapıları ile yirmi birinci yüzyıl insanların ihtiyaçlarına cevap verecek güçte değildir.

Ortadoğu coğrafyası başta olmak üzere İslam ülkelerinin her yerinde mevcut zenginliğe rağmen “sosyal fakirlik”in giderilememesinin yanı sıra siyasal İslam’dan kaynaklı şiddet sarmalı her tarafı kuşatmıştır. Bundan olumsuz etkilenen ve irtifa kaybeden İslam, kendisi için Avrupa kıtasını yeni bir yaşam alanı olarak seçmiş aynı günün sabahı ve akşamı arasında bile “iman tutarlılığı” gösteremeyen Müslümanların bıraktığı bu alanın temsilini ise “Avrupa İslam”ı doldurmaya başlamıştır.

1.Siyasal İslam

Siyasal İslam, doğası gereği dünyevileşmeyi ve dünyevi iktidarı öne çıkarmış bu iktidarı da İslam’ın kendisini araçsallaştırmayı başarmıştır. Siyasal İslam’ın ürettiği dünya görüşü İslam’ı dünyevileşmenin her alanında egemen olmuştur. Onun bu inşa süreci İslam’ı; ahlaki, entelektüel ve estetik muhtevasından tecrit etmiş ve onu araçsallaştırarak kamusal alanda görünür hale sokmuştur. Bugün gelinen nokta itibariyle siyasal İslam, İslam’a karşıdır ve dünyevileştirilen bir fikir akımıdır (Kara, 2003: 199).

Siyasal İslam, siyaset dışında dünyevileşmeyi, gündelik hayata ilişkin yaşamın bütün katmanlarını da kuşatıp içine alacak kadar geniş bir iktidar alanına işaret etmektedir. Siyasal İslam’ın ideali, gündelik hayatın her alanında iktidar olmaktır ve kendi içinde de iki temel gruba ayrılır. Birinci grup İslam’ın Asr-ı Saadet dönemine dönmeyi hedeflerken ikinci grup İslam’ın çağın gereklerine göre yorumlanmasını düşünür (Roy, 2005: 121). Şiddet sarmalı bu noktadan itibaren başlar.

Van’da, 19-21 Şubat 2016 tarihleri arasında düzenlenen 32. İl Müftüleri İstişare Toplantısı Sonuç Bildirgesi’ni okuyan Diyanet İşleri Başkanı Prof.Dr.Mehmet Görmez “Din-i mübin-i İslam’dan hiçbir şekilde meşruiyet bulması ve onay alması mümkün olmayan, eylemleriyle bir ölüm ve kıyım makinesine dönüşen, sözde “hilafet devleti” mizanseninyle ortaya çıkan terör ve vahşet şebekesi, 100 yıl sonra tekrar Bilad-i Bağdat ve Bilad-i Şam’ı birçok gücün müdahalesine açık hale getirmiştir. Bu oluşum, aynı zamanda İslam dünyasında medeniyet içi bir din ve mezhep çatışmasına zemin hazırlamıştır. Böylece barış ve esenlik dini olan İslam’ın imajını, vahşet ve tedhiş görüntüleriyle kirleterek İslam’la endişe ve korku duygularını yan yana getirmiştir. Kaos ortamından bir an önce kurtulabilmek ve bölgede tekrar huzurun sağlanabilmesi için hiçbir İslam ülkesinin kabul etmediği bu ve buna benzer meşum yapılarla İslam dünyasının topyekûn mücadele etmesi kaçınılmazdır” demektedir.

Bilad-i Şam; Lübnan, Ürdün, Suriye, İsrail ve Filistin topraklarına kadim tarihin verdiği isimdir (Dağ, 2013: 13). Şam kelimesinin gerçek anlamı bilinmemesine rağmen Ara-

milerin, İbranilerin, Romalıların, Bizansın, İslami dönemde ise Emevilerin, Abbasilerin, Atabeylerin, Memlukluların, Selçukluların ve Osmanlıların beldesi olmuştur. Yabancılar bu kente Damascus derken, Şam'ın yerlisi ise Dımyşk veya Dımeşk demiştir. Bilad-ı Bağdat ise aynı zamanda Medinetü's-Selam yani selam ve esenlikler şehri anlamına gelir 766 yılında Abbasi Devleti'nin hilafet merkeziydi. Bu şehrin iktisadi konumunun da hilafet merkezi olmasında etkili olduğunu söylemek mümkündür (Çelik ve Yıldırım, 2013: 241-242).

İmam Şafi'nin Bağdat'ı görmeyen bir arkadaşına "Öyleyse dünyayı görmedin" dediği ve meşhur coğrafyacılarından Makdîsi'nin ise Bağdat için "Tavsif edilmekten (özelliklerinin anlatılması) daha meşhur, hakkıyla tanıtılamayacak derecede güzel ve her türlü övgünün ötesindedir" dediği rivayet edilmektedir (Yiğit, 53 :2011).

Bugün ise evvela Bağdat sonrada Şam dillere destan dini, tarihi, ekonomik ve politik misyonlarını ifa edecek güce sahip değillerdir. Müslümanların bugün bu aşamaya gelmesine evvela bilimsel uzaklaşmaları ikincisi de toplumun birlik ve beraberliğini sağlayan etkenleri yok etmeleri neden olmuştur.

Doğduğu topraklarda irtifa kaybeden İslam, bugün sadece dünyevileşen kesimlerim dışında bizzat İslami kesimler için bile kolaylıkla vazgeçilebilir bir "gerçeklik" olmuştur. Bu kesimler kalıcı olanın izini sürmek yerine, geçici olanın yani konjonktürün peşinden sürüklenmeyi tercih etmiş bu da onların varoluş gayesini yok ettiği için yok oluşlarının tohumlarını kendi elleriyle ekmelerine vesile olmuştur. Müslüman kesim, alternatif sunumlarda bulunmadığı için de siyasal İslam, kendini İslam'ın ideolojiye bürünmesi halî olarak konumlandırılmıştır.

Uzun zamandan beri muhafazakâr kesimler kendi rotalarını bulmaları oranında kendi istikametlerini yitirmişlerdir. Aynı tarihlerde yön bulunmuş ama kible kaybedilmiştir. Muhafazakâr kesimin kiblesi, İslam'ın insanı derinden kavrayan, düştüğü anlarda tutup kaldıran değişmez, değiştirilemez bütün zamanlara ve mekanlara meydan okuyan hakikatler olmaktan ziyade şan ve şöhrat gibi geçici hevesleri gaye edinen hedefler olmuştur.

Siyasal İslam, pratikte "İslam dünyası"nın oluşmasında da en büyük engel olmuştur. Çünkü haritaların Batı ülkeleri tarafından çizildiği ve o oranda da onlara politika belirlenimine gidildiği topraklar üzerinde kurulan ve bağımsızlık vurgusu yapan ülkeler hiçbir zaman İslam dünyasını meydana getiremediler. İslam dünyası olmadığı için de Arapça veya Müslüman ülkelerde konuşulan dillerden hiç biri "bilim dili" olamamıştır.

Araçlar amaçların önüne geçtiği için amaçları yutmuş ve bunun sonucunda da Müslümanlar uyutulmuştur.

2. "Avrupa İslam"ı

"Avrupa İslam"ı kavramı ilk defa 1992 yılında Göttingen Üniversitesi'nin yanı sıra Harvard ve St. Galen gibi üniversitelerde görev yapan Profesör Bassam Tibi tarafından kullanıma sokulmuştur. Suriyeli düşünür Tibi'ye göre Arupa'ya gelen Müslümanların Avrupa ile entegre olmaları ve Avrupa anayasasıyla uzlaşabilecek bir ortamı yakalamaları sürecini kendileri için olumlu bulmakta ve bu durumu da Avrupa İslam'ı olarak tanımlamaktadır (Tibi, 2000: 226). Avrupa İslam'ı, Avrupa kimliği ekseninde tasarlanmıştır. Avrupa'ya; isteyerek, göç ederek ya da başka yollarla gelen Müslüman toplulukların sahip oldukları kimliklerini kaybetmeden entegre olma süreçleridir. Avrupa İslam'ı, Avrupa'nın Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra yaşayacağı değişim ve dönüşümü başarıyla tamamlama gayretidir (Leca, 1988: 58).

Avrupa İslam'ı, şimdiye kadar dillendirilen siyasal İslam, sivil İslam, radikal İslam ve post modern İslam ve benzeri bütün İslamlardan farklıdır. Çünkü bu tanımlamaların tamamı yapay tanımlamalardır ve İslam'ın genetiği ile uğraşmak için icat edilmişlerdir. Oysa İslam bütüncül bir dindir ona konjüktürel olarak bir takım sıfatların yakıştırılması indirgemeci ve reformist yaklaşımların birer neticesidir.

"Avrupa İslam'ı, Müslümanların, merkezinde özne olarak yer aldıkları bir tanıma siyasetinden ya da Batı'da geliştirdikleri yeni bir dinsel perspektiften çok, bizzat Müslüman göçmenlerin varlığını ve yönelimlerini esastan bir problem üretici olarak gören, topyekûn "Avrupa ruhu"nun korunma reflekslerini, endişeli arayışlarını ve uygulanabi-

lirliği tartışmalı olsa da ciddi bir teknik siyaseti içerir” (Subaşı, 2005: 39). Daha açıkçası Avrupa İşlam’ı, İşlam’ın doğduğu kadim toprakları terk ederek kendine Avrupa’da çok özelde de Fransa’da yaşam alanı bulması hadisesidir.

Avrupa İşlam’ının dışında kalan İşamların bütün çeşitleriyle yapılmak istenen, mecrasında saptırılan İşlam’ı sadece vicdanı bir inanç ve ruhsal bir tatmin aracı olarak düşünmektir. Diğer yandan kendine özgü sosyal ve ahlaki değer ve normları olmayan, pratikte medeniyet iddiası taşımayan ve birilerinin önüne koyduğu bütün değerleri kabul eden son derece uyumlu, pasif bir İşlam yapmak içindir.

Avrupa İşlam’ı dışındaki kavramlar genellikle “Ortadoğu Projesi” olarak tanımlanan yaklaşımın içinde düşünülmüştür. Ortadoğu coğrafyasında bir taraftan “askeri savaşlar” devam ederken diğer taraftan da devreye her zaman “kültürel savaşlar”ın temelleri atılmaya çalışılmış hedef olarak da toplumun yeniden dizayn edilmesi düşünülmüştür.

Aslında yapılanların zeti “fikir savaşları”dır. Çünkü siyasal gücü ellerinde bulunan devletler her zaman zihinsel ve kültürel işgalleri için gerekli olan alt yapıyı evvela hazırlar ve bunları ekonomik ve askeri alanlarda yapacakları sömürünün ilk aşaması olarak düşünürler. Bunun içinde smrecekleri her ülkede bulunan medya organlarını desteklemenin yanı sıra kamuoyunu yönlendirme ve İşlam’ı kendileri için daha nasıl kullanılabilir hale getirme için de çaba sarf ederler.

18 Mart 2004 tarihinde New York’ta bulunan Virginia Commonwealth Üniversitesi İşlami İlimler Kürsüsü Profesörü Amina Wadud, kadınların ve erkeklerin beraber olduğu bir cemaate St. John The Divine Katedrali’nde cuma namazı kıldırımıştı. Namaz sonrası Wadud yapmış olduğu açıklamada da Müslümanların uyanmasını ve İşlam’ın Amerikan hayat stiline uygun olması için harekete geçeceklerini söylemişti. Wadud, bu namaz kıldırma işini Boston, San Francisco ve Washington’da da tekrarlamıştı. Onun bu ıkışı İşlam dünyasında yüzyılların birikimi olan geleneksel tefsircilik ile erkek bakış açısına duyduğu eleştiriydi (Wadud, 2000: 8-10). Dinin bu şekilde popüler kılınma işleminin bir benzeri de Türkiye’de Karşıyaka Müftüsü Nadir Kuru 8 Ocak 1998 tarihinde kadın ve erkeklere aynı safta cenaze namazı kıldırarak göstermiştir (Bilgin, 2003: 204). Oysa gerek Wadud’un kadın imam üzerinden yaptığı bu çıkış ile ve gerekse de müftünün cenaze namazını bu şekilde kılması İşlam dünyasının hermenotiğine aykırıydı. Kadın ve erkeklerin yan yana saf tutması ve aralarında başı açık kadınların da bulunması ve bu şekilde cuma ve cenaze namazlarını kılmak yönünde talepte bulunulması alışılmış bir davranış değildi.

Bu uygulamayı destekleyici mağiyette Amerika, başta Mısır olmak üzere oradan getirdiği 50 imamın yanı sıra bütün İşlam dünyasından getireceği 500-600 civarında imam ve ilahiyatyı Amerika’da üç ay boyunca eğitmek ve bu süre zarfında onlara özellikle Kuran’ın yeniden yorumlanması konusunda dersler vermeyi hedeflemiştir. Hollanda hkmeti de bu uygulamayı beğenmiş bunun için 20 Mart 2004 tarihinde feminist kadınların sesi daha da gr çıkışın diye Amsterdam’da kadınlar için bir camii inşa etmiştir. “Feminist Müslüman Kadınlar Camii”nin açılışını İşlam’ın n gördüğü Hacc ibadetini İşlam’ın şartları arasında çıkarmayı savunan Mısırlı feminist yazar Neval Es Sa’davi yapmış caminin imamı, müezzini ve cemaati ise kadınlardan oluşturulmuştur. Bu yapılanlar Fazlur Rahman’ın yaptığı çıkışlara benzemektedir (Fazlur Rahman, 1990: 4).

Bunların dışında Evanjelik Hıristiyanlar tarafından ABD’nin Texas eyaletindeki Omega 2001 ve Wine Press yayınevleri tarafından yayınlanan ve içinde Kur’an, İncil ve Tevrat’ın karışımından oluşan ve aynı zamanda da Kur’an’a da alternatif olarak tasarlanan “Gerçek Furkan” (El-Furkanu’l-Hakk) isimli kitabın dağıtımına da başlanmıştır. Kitap, Ara ve İngilizce olarak yazılmış içeriğinde **İbrahim’i din** vurgusu yapılmakta ve 366 sayfa ve 77 sureden oluşmaktadır. Üslup olarak Kur’an’a benzetilmeye çalışılmıştır (Al Saffee ve Al Mahdy, 366-1 :1999). Salman Rüşdi’nin *şeytan Ayetleri* isimli kitabından aktarımlar da bu kitapta yer almaktadır. Bunu yaparken de inkltrasyon yani “kültürleşme” yöntemini kullanmışlardır. Esas hedefleri Kur’an’ın uydurma bir kitap olduğunu savunmak ve farklı bir kültüre Hıristiyanlığı katarak onda yeşermesini istemek düşüncesidir (elik ve zkan, 2006: 14). Bu da “Allah katında tek din İşlam’dır” gerçeğine karşı çıktıklarının tek göstergesidir.

Gerçek Furkan isimli kitapla hızını alamayanlar “Sahih Bilgi” adında başka bir kitap daha yazmış bu kitabın evrensel bir anayasa olduğunu ve direk Allah’tan geldiğini sy-

lemişlerdir. Bu kitaba göre Cennet, Cehennem ve Şeytan yoktur ve kitap, bütün kutsal kitapları kapsamaktadır.

Sorulması gereken soru eğer İslam bu kadar sorunlu ise Avrupa ve Amerika neden İslam'la bu şekilde ilgilenmekte gözünü onun eksikliklerine ve yanlışlıklarına çevirmekte ve sonuçta onu düzeltme yoluna gitmektedir. Burada iki neden önem arz etmektedir.

Birincisi, Batı'nın tarihsel hafızasının geleneksel İslam düşmanlığı üzerinde kurulmasıdır. İslam doğduğu günden beri Avrupa ve Hıristiyanlık için problem olmuştur. Çünkü Hıristiyanlığın en son ve doğru din olma iddiası İslam'ın gelişiyile beraber yok olmuştur. Bu nedenle Hıristiyan dünyası eski iddialarını gerçekleştirmek için de savaşlar yaptıktan kaçınmamış ve Müslümanların Bizans Ordusu'na karşı 629 tarihinde yaptıkları Mute Savaşı bunun ilk habercisi olmuştur. Hıristiyan dünyasının başından beri duygularından oluşan bu kanaati hiçbir zaman değişmemiştir. Fırsat buldukça gerçekleştirdiği Haçlı Seferleri onların sahip oldukları en olumsuz duyguların zirveye çıktığı asırlar olmuştur. Örneğin 1099 tarihinde Kudüs'e girmeleri ve orada katliam yapmaları Müslüman dünyaya duydukları niyetin neticesidir. Aynı duygunun sekiz yüzyıl hâkimiyetini sürdüren Endülüs İslam Devleti'nin yıkılmasında da kendini gösterdiği bilinmektedir. Yapılmak istenilen muhalif bir Müslüman devleti yıkmanın ötesinde Müslüman kesime duyulan hiddetin ve geride de onu hatırlatacak hiçbir eserin bırakılmaması için olmuştur. Avrupa devletlerinin Müslüman ülkeleri sömürmek istemlerini de onların sahip oldukları duygular bağlamında düşünmek gerekir.

Bu bağlamda Avrupa ülkeleri her zaman Müslüman ülkelerde var olan etnik ve politik bölünmeleri kullanmışlardır. Bunun içinde milliyetçi duyguları tetiklemişler ve burada da yapmak istedikleri İslam'ın birleştirici unsur olmasını devreden çıkarmak ve İslam'ı iradesiz kılmak olmuştur. Fikirlerini her zaman Müslüman ülkelerde açmış oldukları sömürge ve misyoner okullara aracılığıyla yayma yoluna gitmişlerdir. Bu okullar iki hedef gütmüştür. Birincisi, cahil Müslümanları Hıristiyanlaştırmak ikincisi ise Hıristiyan yapamadıklarını sekülerleştirmek. Bunun için Arapça bile öğrenmişler ve bu dili onları değiştirmek ve dönüştürmek için kullanmışlardır.

İkincisi, Avrupa'nın düşünce ve inanç bağlamında İslam dini tarafından kuşatıldığına dair duyduğu inançtır. İslam, bugün Avrupa'nın egemen kültürüne, inanç ve hayat tarzına ciddi eleştiriler getirmekte ve Müslümanlar da artan nüfuslarıyla beraber Avrupa'nın gidişine müdahale etmektedirler. Avrupa'da uzun yıllar kalanların ise İslam'a daha sıkı sarıldıkları görülmektedir. Bu iki girişimde aslında birer "din mühendisliği" hadisesidir.

İslam, terörizmle anılmaya başlandığı oranda "din mühendisleri" İslam'ı sekülerleştirmeye çalışmışlardır. Bunun sonucunda İslam'ın tıpkı Hıristiyanlık gibi siyasi, ekonomik, toplumsal ve entelektüel taleplerinden vazgeçeceği ve sadece bireysel bir inanç meselesi olarak kalacağı düşünülmüştür. Dinsel inançlar Hıristiyanlıkta olduğu gibi artık kendilerine ancak özel yaşam alanlarında yer bulabilecektir (Touraine, :1992 22).

Bu nedenle Huntington'un tasavvurunu yaptığı modele göre İslam ve Batı kültürü arasındaki ilişki jeopolitik çıkar çatışmalarının ötesinde bir değerler ve tasavvur çatışmasına doğru evrilme zorunda bırakılmıştır (Huntington, 1995: 20-30). Fukuyama'nın "tarihin sonu" tezine göre ise dünyanın gidişine direnen İslam'ın hizaya getirilmesi gerekir (Fukuyama, 1999: 60).

Bernard Levis'in 28 Temmuz 2004 tarihinde Die Welt gazetesine verdiği demeçte "Avrupa en geç bu yüzyılın sonunda İslamlaşacak" demesi ve 28 Şubat 2005 tarihinde Time dergisinin başörtülü Mona Liza fotoğrafını kapak yapması gibi kışkırtıcı eylemleri ilk etapta İslamofobiyi çağırırsa bile bu görüntüler Avrupa İslam'ının lehine esen rüzgara engel olmak için yapılmıştır. Time, aslında Avrupalılarla Müslüman göçmenler arasında ortaya çıkan problemleri vurgulamak istemiş ve asimilasyon sürecinin kimin aleyhine döndüğünü Batı dünyasına göstermeye ve onu uyarmayı hedef edinmiştir.

Öte yandan Avrupa, Samir Amin'in ifadesiyle bugün dahi askeri güç başta olmak üzere ekonomik zenginliğin yanı sıra bilimsel zihniyetin egemen olduğu, aklın ön planı çıkarıldığı, pratik becerinin paylaşıldığı, hoşgörünün ve fikir hürriyetinin olduğu bir ülkedir. Aynı oranda insan haklarının demokrasi ile beraber geliştiği, fırsat eşitliğinin pratikte uygulandığı ve toplumsal adalet duygusunun egemen olduğu gelişmiş bir

dünyadır (Amin, 114 :1993). Bu bağlamda Batı'nın İslam dünyasının değerleri ile oynamak gibi bir hedefi olamaz.

Ama 1950 yılından itibaren sanayileşen Avrupa ihtiyaç duyduğu iş gücünü her zaman Müslüman ülkelerden karşılama yoluna gitmiştir. O tarihten itibaren başta Almanya olmak üzere Avrupa gelen ve buna sonra göçmen olarak katılanlar da hesaba katıldığında sayıları milyonlara varan bir kesim söz konusudur. Almanya'yı; Avusturya (1964), Belçika (1964), Hollanda (1964), Fransa (1965) ve İsveç (1967) takip etmiştir (Abadan, 2006: 58). İngiltere'ye ise 1970 yılından itibaren göçler başlamıştır. Bu Müslüman kesim Avrupa'nın her türlü istemine, karşılaştıkları zorluklara, ırkçı saldırı ve diğer problemlere rağmen büyük oranda asimile olmamış ve sayıları her gün artmaya devam etmiştir. Avrupa ülkeleri geliştirdikleri "ılımlı İslam" ve benzeri projeler çerçevesinde Avrupa'da yaşayan Müslüman kesimin direncini kırma yoluna gitmelerine rağmen başarılı olamamışlardır. Bunu Avrupa'da İslam'ın yükselişine NATO'nun 1991 tarihinden itibaren konsept değişikliğine gitmesi de dahildir. Çünkü NATO bu tarihten itibaren kendisi için komünizmi tehlike olmaktan çıkarmış ve bunun yerine İslam'ı tehdit olarak görmeye başlamıştır. Ayrıca 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika'da ikiz kulelere yapılan saldırılar da bütün bir Avrupa ve Amerika'nın içine girdiği kimliğe dair kriz üzerinde ciddi bir şekilde düşünülmesini zorunlu kılmıştır.

Batı dünyasını korkutan sorunlardan biri de dünyada Hıristiyanların sayısının azalmasıdır. Papa Françesko, Corriere Della Sera gazetesine verdiği röportajda ve Kasım 2014 tarihinde de Avrupa Parlamentosu'nda yapmış olduğu konuşmada yorgun Avrupa'yı enerjisini kaybetmiş ve çocuk doğuramayan "kısır bir kadına" benzetmiştir. Buna karşın Müslümanların sayısı hızla artmakta ve başta Suriye olmak üzere çatışmalardan dolayı milyonlarca mülteci Avrupa'ya göç etmektedir. Merkezi Washington'da bulunan Pew Araştırma Merkezi'nin yayınlamış olduğu "Dünya Müslümanlar Raporu"na göre Avrupa'da 2010 yılında 44 milyon olan Müslüman nüfusun 2030 yılında % 8'e ulaşarak 58 milyona çıkması beklenmektedir. Bu sonuçlar Batı dünyasını ciddi manada kaygılandırmaktadır.

Diğer bir kaygı da Avrupalı Hıristiyanların kiliselere gösterdiği ilginin azalması ve buna karşın kıta Avrupası'nda Müslümanların sayısının artmaya devam etmesidir. Örneğin kapalı kiliselerin bakım masrafları nedeniyle satılığa çıkarılması karşısında Müslümanlar bunları satın alarak camiye dönüştürmeye başlamıştır. Almanya'da camiye dönüştürülen kilise sayısı fazla olmasına rağmen kesin bir rakam verilememektedir. Örneğin Dortmund kentinde bulunan Johannes Kilisesi 1966, Apostel Klisesi 2009 ve Hamburg kentinde bulunan kilise ise 2012 yılında satın alınarak camiye dönüştürülmüştür. Hollanda'da 10'dan fazla kilise camiye dönüştürülmüştür. Fransa Piskoposlar Konferansı (CEF) verilerine göre ise şimdiye kadar 4 kilise camiye dönüştürülmüştür. Ülkenin kuzeyindeki Lille kentinde bulunan Dominiken Kilisesi 1993 yılında satın alınmış ve Clermont-Ferrand kentinde bulunan Saint-Joseph Kilisesi ise 1977 yılında camiye çevrilmiştir. Toulouse kenti yakınlarındaki Graulhet'de de 1981 yılında Saint Jean de la Rive Kilisesi satın alınmıştır. Nantes'daki Saint-Christophe Kilisesi de 1984'te camii olarak kullanılmaya başlanmıştır. İngiltere'de Birleşik Krallığa bağlı yaklaşık 2 bin resmi kayıtlı caminin büyük bir kısmı eski kiliselerden oluşmaktadır. Aslında Avrupa'nın bu kaygılarını dogmalara karşı vermiş olduğu mücadelenin bir zaferi olarak okumak gerekir.

21. yüzyılda Avrupa'yı nasıl bir gelecek beklemektedir? İki ihtimal vardır. Birincisi; İslam, Avrupa'da yayılacak ve Müslümanlar Avrupa'yı İslamlaştıracaklar. Buna da kıta Avrupa'sının evrensel zekâsı katkıda bulunacak hem de artan göçmenlerle beraber. İkincisi ise Avrupa, İslamiyet'i Avrupalılaştıracaktır.

Avrupa kimliği, din ile devletin birbirinden ayrılması esasına dayanır ve bu da "zihnim kilisemdir" mantalitesinin değiştiğinin göstergesidir. Bu kimlik, Hıristiyan değil, Batı'nın evrensel değerleridir. Demokrasi de bir dinden doğmadı kökleri Yunan Polisi'nden gelir. Bu da din ve devletin birbirinden ayrılması, demokrasi ve çoğulculuk bağlamında Müslümanların, Hıristiyanların ve diğer din mensuplarının beraber yaşaması kültürüdür. Bundan sonra da laik tolerans ve sivil toplum değerleri gelir. Bu değerler Avrupalıların icadıdır ve bunun için de İslami kimliği reddetmeden onunla entegre olması birinci ihtimalin gerçekleşmesidir. Tibi'ye göre Avrupa modernleşmesinin dört temel unsuru

vardır. Bunlar çoğulculuk, hoşgörü, laiklik ve demokratik sivil toplumdur. Müslümanlar, Avrupa ile entegrasyon için onun bu kültürel modernliğin kodlarını kabul etmeleri gerekir (Tibi, 2000: 240). Eğer bu entegrasyon sağlanamazsa Avrupa, İslam'ı kendisi için her zaman bir problem olarak algılamaya devam edecek Müslümanlar da kendilerini mağduriyet ve İslamofobiyadan ziyade Muslimofobyaya üzerinden tanımlayacaklardır.

Avrupa'da İslam'ın görünür hale gelmesi ikinci dünya savaşının yıkıcılığını yaşayan Avrupa ülkelerinin kendilerini yeniden inşa etmek için başta İngiltere, Fransa ve Almanya'nın kendi sömürgelerinden insan ithal etmeleriyle başlamıştır. Örneğin Fransa eski sömürgeleri olan Fas, Tunus, Cezayir ve diğer sömürgelerine yönelirken; İngiltere, Asya kıtasında bulunan Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'e yönelmiş; Almanya ise sömürgeleri olmamasına karşın tarihi ilişkilerin bir sonucu olarak Türkiye'ye yönelmiş ve buradan işçi transferine gitmiştir. Bu ülkelerde bulunan ulus ötesi topluluklar iktisadi, siyasi, kültürel ve dini etkinliklerde bulunmakta, faaliyetleriyle buldukları ülke ve göç ettikleri ülke arasında her zaman köprü kurmuşlardır (Unat, 2006: 316). Avrupalı entelektüeller evvela buraya gelen işçilerle fazlaca ilgilenmemiş ve bunları kendileri için sorun olarak görmemişler. Çünkü gelenler ikinci sınıf insanlardı, onları misafir olarak kabul etmiş ve bir müddet sonra bunların gideceklerini tahayyül ettikleri içinde onları hiçbir zaman dini ve kültürel bir farklılık olarak düşünmemişler. Oysa Avrupa'ya aileleriyle beraber gidenlerin çoğu geri dönmeyi düşünmemişlerdir (Şen, 2007: 78). 1980'lerden sonra sokaklarda kılınan namazlar, minare ve camiler üzerinde yapılan tartışmalarla çıkarılan karikatür krizleri, başörtüsü, çarşaf, şeriat ve helal gıda ürünleri için yapılan tartışmalar da bu nedenle yapılmıştır.

Avrupa'ya bu amaçla getirilenler sömürgeleştirilen yeni versiyonuydu ve sömürge sonrası döneme damgasını vuran kesimlerdi. Bunlar yakın gelecekte kendi köklerine dönüş yapan ve "öteki" olarak tanımlanmak istemeyen insanlardı. Avrupa kendini "çağdaş Avrupa" olarak tanımladığı tarihten itibaren farklı duruşlara sahip toplumlara kabul etmede olgunluk göstermiştir. Onun bu konuda yaşayacağı açmaz kendisiyle de barışık olmadığını pratikteki yansımaları olacaktır. Buraya çalışmak amacıyla gelen kesimlerin kendi gerçekleriyle yüzleşmeleri sonucu kendi kökleriyle bağ kurmaları ve Avrupa'da Hıristiyanlığın yaşadığı açmazlar sonucu bazı Avrupalıların da Müslümanlığı seçmeleri sonucu İslam görünür hal almaya başlamış ve İslam, kıta Avrupası'nda Hıristiyanların Katolik mezhebinden sonra hızla yayılan ikinci büyük din olmuştur.

Göle'ye göre yıllarca İslam sadece göçmenlik bağlamında ele alınmıştı. Bu durum 1980'li yıllardan itibaren değişmeye başlamış ve göçmenlikten Müslümanlığa geçilmiştir (Göle, 2015: 269). Bugün Avrupa'da İslam belirleyici bir faktördür ve hem bozucu hem kurucu biçimde kentsel yaşamda toplumla bütünleşmek isteyen Avrupalı Müslümanların gündelik tecrübelerinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Fransa'da bulunan Cezayirli, Tunuslu ve Faslıların yanı sıra Almanya'daki Türkler ile İngiltere'deki Pakistanlılar demek yerine bütün bu kesimleri Avrupa'daki Müslümanlar olarak tanımlayan döneme geçilmiştir. Bu kesimler kamusal alana etnik kökenleri veya milliyetleri itibarıyla değil Müslümanlıklarıyla çıkmaktadırlar. Bu durum Avrupalılık ile Müslümanlığı daha kolay bağdaştırmalarına yardımcı olmuş böylece İslam Avrupa'da dolaşıma girmiştir. Bu da İslam'ın Avrupa'da yerli yurtlulaşmasını ve öteki ile karşılaşmanın yeniden düşünülmesini zorunlu kılmaktadır (Göle, 194 :2015).

Avrupa'da uzun yıllardan beri yaşayan Müslüman kesim kamusal alana çıkmış bunun sonucunda cihat, helal gıda, burka ve şeriat gibi kavramlar tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalar genç kesimin yaşam deneyimlerinden hareketle İslami normatiflik esaslarını benimsedikçe ve uyum pratikleri icat ettikçe giderek inançla olan bağlarının da bir dönüşüm geçirdiğine dair farkındalık yaratmıştır (Göle, 2015: 229). Bu durum Müslümanların sadece görünen statüsünde olmaları ile değil Avrupa'yı dönüştürücü bir güç olarak ortaya çıkmalarıdır. Bu nedenle Tibi, Avrupa'da meydana gelecek entegrasyonun birinci ayağını göçmenler oluştururken ikinci ayağını ise yerli pozisyonunda olan Türklerin oluşturduğunu varsayar. Bütünleşmeyi de geliştirdiği köprü metaforuyla Müslüman Türkler üzerinde kurgular. Ona göre Türkiye Avrupa'nın kültürel modernliğini kabul etmesiyle Avrupa'da yaşayan Müslüman Türklerin yaşadıkları ülke ile entegre olmalarının yolu açılacak bu da Avrupa değerleri ile uzlaşan ve "açık İslam" düşüncesinin paylaşılması anlamına gelmektedir (Tibi, 2000: 234).

Gelinen nokta itibariyle Avrupa bugün uygarlığın çekirdeğidir ve burada yaşayan çoğunluğun dini Hıristiyanlıktır. Ama Batı uygarlığının değerleri Batılı değerlerdir ve Müslüman bir insan da Hıristiyan olmadan Batılı olabilir. Hıristiyan ve Batılı terimleri zorunlu olarak örtüşmezler üstelik Avrupa, Hıristiyan kulübü de değildir. Batı uygarlığı, Hıristiyan Batı ile bir ve aynı değildir. Bunun dışında Avrupalıların kendi kültürlerini ve kimliklerini bir medeniyet farklılığı ve özelliği olarak görmek istemeleri halinde bundan en çok Avrupa projesi zarar görecektir (Göle, 2009: 36).

Bu bağlamda Said Nursi'nin geleceğe dair en çok bilinen işaretlerinden biri Avrupa ve Osmanlı'nın geleceği hakkındaki yaklaşımıdır. Bundan böyle Müslümanlar İslam'ın gerçek yaşanılır kısmını Avrupa'dan öğreneceklerdir. Said Nursi, İstanbul'da bulunduğu ilk dönemde Ezher Üniversitesi reislerinden Şeyh Bahid Efendi'nin "Avrupa ve Osmanlılar hakkında ne diyorsunuz, fikriniz nedir?" sorusuna "Avrupa bir İslâm devletine hamiledir, günün birinde onu doğuracak; Osmanlılar da Avrupa'ya hamiledir, o da onu doğuracak" demesi anlamlıdır. Daha sonra Üçüncü Said döneminde bu olayı hatırlatarak "Birinci tevellüdü gözümüzle gördük Osmanlı ve Türkiye örneklerinde olduğu gibi. İkinci tevellüt de inşallah yirmi-otuz sene sonra çıkacaktır. Çok emarelerle hem Şarkta hem Garpta Avrupa içinde bir İslâm devleti çıkacak" demek suretiyle bu asrın son çeyreğinde ki bazı gelişmelere işaret etmesi manidardır (Nursi, 27 :1993).

Bu yazılanların özeti İslam'ın 21. yüzyılda Avrupa'da yayılacağı ve Müslümanların Avrupa'yı İslamlaştıracağı hadisesidir.

Hadisenin ikinci yönüne yani Avrupa'nın, İslamiyet'i Avrupalılaştırmasına gelince buna fazla ihtimal vermemekle beraber üzerinde düşünülmesi gerekir.

Avrupa ile entegre olamayan Müslümanlar en fazla "paralel bir toplum"dan oluşan bir adacık meydana getirebilirler. Birbirine düşman olmanın yanı sıra aynı gemide seyahat etmek isteyen ve birbirinden farklı iki toplumun duruşu sağlıklı olamaz. Gerek Avrupa'da ve gerekse de Türkiye'de bulunan bazı radikal İslami gruplar ile Avrupa'da bulunan ve kendilerini Hıristiyan Batı olarak tanımlayan bazı kesimler bu entegrasyona karşıdır. Bunlar Müslümanların entegrasyonunu engellemekte ve Türkiye gibi bir ülkenin AB'ye girmemesi için gerekçeler yaratmaktadırlar. Örneğin Tibi, Boğaz'ın İki Yakası isimli kitabında Türkiye'nin her zaman gündemde olan laiklik sorununun nedenlerine eğilmekte halkın en büyük yanılığını "halk İslam"ı yerine "İslamcılığa" yönelmesine bağlamaktadır. Türkiye, "Kemalizm" ile "İslamcılık" arasında sıkışmakta ve bütün siyasi dalgalanmalar buradan kaynaklanmaktadır. Ona göre Türkiye Avrupa'nın bir parçası olmalı özellikle de Almanya'da gelişen köktendinciliğe karşı "Avrupa İslam"ı önem arz etmektedir (Tibi, 2000: 230). Türkiye ile Avrupa'nın birleşmesine engel olan Türk İslamcılarının göçmenleri izole etme çabaları eğer bu gerçekleşirse ortaya çıkacak olan sonuç "getto İslam"dır ve Türkiye'nin Avrupa birliğine girme sürecine engel olacaktır. Getto ve benzeri yapılanmalar düşük toplumsal yapıları gruplar tarafından oluşturulur ve kentlerin diğer alanlarında ayrıştırılmış kültürel adacıklar olarak belirirler (Erder, 2006: 24).

Avrupalı entelektüellerin en büyük kaygısı İslam'ın "modernite" ve "demokrasi" karşısında bu iki olgu ile yüzleşmesi ve kendini bu yönde reforme etmesine karşı duyduğu kaygıdır. Eğer İslam bu iki konuda içine girdiği evirmeyi başarıyla tamamlayamazsa Avrupa'nın İslamiyet'i Avrupalılaştırması bir zorunluluk olarak gerçekleşecektir.

Evvela 7 Ocak 2015 tarihinde Fransa'nın başkenti Paris'te yaşanan terör hadisesi 13 Kasım 2015 tarihinde ikinci defa tekrarlanmış ve sanki Brüksel'de 22 Mart 2016 tarihinde yaşananlar da bunun devamı olmuştur. Bundan böylede gerek aynı kentlerde ve gerekse de Avrupa'nın başka şehirlerinde benzer terör hadiselerinin yaşanması muhtemeldir. Yaşanan bu saldırılara rağmen Avrupa İslam'ının inkişaf edeceği yerin Fransa olacağı anlamına gelmektedir. Çünkü "Yüzyılların tahribine uğramış Hıristiyanlık insanlığın istemlerine cevap verecek güçte değildir ve İslam'ın karşısına bu dinle çıkamayacaktır. Bunu engellemenin en kolay yolu ırkçılığı gündeme getirmek, terörden geçinen ve bunu da İslam adına yapan örgütlerden geçinmek en akıllıca yöntemdir. Çünkü akıl çağı daha önce yaşandığı için bu iyi bilinmektedir" (Kıran, 2016: 212).

İki Avrupa vardır. Birincisi, her zaman Avrupa değerlerine sahip çıkan ve İslam'la entegre olan Avrupa olurken diğeri Paris ve Brüksel'i vuran ve bundan sonra da Avrupa'ya bomba yağdırarak ve terör üreten ikinci Avrupa'dır. Ama birinci Avrupa her zaman

galip gelecektir. Çünkü orası “Avrupa İslam”ının kendini var edeceği ve evrensel değerlerin uğrak limanı olacaktır.

Bunun yanında İslam’da ruhban yönetici elitlerden oluşan bir sınıfının olmaması ve İslam’ın hayatın her noktasında egemen olması Avrupalıların anlamakta zorluk çektikleri hususların başında gelmesine rağmen Avrupa İslam’ı bu algıyı değiştirecek güçtedir.

Sonuç

Yüzyıllardan beri tasavvur edilen “İslam dünyası” veya “ümme coğrafyası” gibi kavramlar sadece bir inancı yansıtmakta reel hayatta karşılığı bulunmamaktadır. Halifelik kurumu bu konuda her ne kadar umut uyandırsa bile hayal kırıklığı ile neticelenmiştir. Bugün dünyanın hiçbir tarafı, Müslümanların yaşadığı coğrafya kadar sorunu ve kanlı değildir. İslam dünyası kendine ait bir bilim dili geliştiremediği için kendi coğrafyasındaki hukuk, kurumlar, eğitim, bilim ve teknoloji gibi alanlara kafa yorması gereken Müslümanlar, siyaseti araç olarak kullanmaya devam etmiş ve bu tablonun bu şekilde ortaya çıkmasına da vesile olmuştur.

Bugün geldiğimiz nokta modern ulus devletin önüne çıkan handikaplar nedeniyle modernliğin post modernliğe yenik düşmesidir. Bunun sonucunda kesin doğruların bile tartışılmaya başlandığı ve pozitivistimin de çökmeye mahkûm edildiği bir dönem yaşanmaktadır. Klasik düzeyde toprağa bağlı aidiyet duygusu önemini kaybetmiş ve bunun yerine başka aidiyetleri temsil eden “ölümcül kimlikler” sunulmaya başlanmıştır (Maalouf, 1998: 30-39).

Bugün sorun “kendin olmak” veya “kendin kalma”nın yanı sıra sosyal ve kültürel bakımdan kişilik sahibi olan insanlarla eşit olmayı kabul etmek noktasına gelinmiştir. Bunun dışında etnik ve ayrılıkçı hareketler, bölgesel entegrasyonlar ve küreselleşme baskısı altında kalan toplumlar ise despotizme yuvarlanmaktan kendilerini kurtaramamışlardır.

Sorunun dini açıdan özeti ise “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilin ki Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler. Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad eder bu yolda da hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah’ın bir lütfüdür onu dilediğine verir. Allah, lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir. Allah emaneti taşıyacak toplumu bulur ve emanetini ona yükler (Coran, V, 54)” gerçeğidir. Bu gerçek kendini seküler düzeyde “intikam” olarak var edecektir.

Kaynaklar

AL SAFFEE ve AL MAHDY (1999) *The True Furqan*, Sacramento: Omega 2001 Press.

AMIN, S. (1993) *Avrupamerkezcilik*, Çev: M. Sert. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

BİLGİN, V. (2003) Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü, *Uludağ İlahiyat Fakültesi*, 12 (1), 193-214.

CORAN (2005) Çev: M. Hamidullah. İstanbul: Beyan Yayınları.

ÇELİK, A. & Özkan A.R. (2006) Yeni Bir Evanjelik Hıristiyan Taktiği: Uydurma Kur’an “El-Furkanu’l-Hakk”, *Ekev Akademi Dergisi*, 10 (28), 13-30.

ÇELİK, A. & Yıldırım T. (2013) Abbasiler Dönemi Bağdat Çarşıları, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 241-253.

DAĞ, A.E. (2013) *Suriye Bilad-ı Şam’ın Hazin Öyküsü*. İstanbul: İnsani Yardım Vakfı.

ERDER, S. (2006) *Refah Toplumunda Getto*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

FAZLUR RAHMAN (1990) *İslam ve Çağdaşlık*, Çev: H. Kırbasoğlu. Ankara: Ankara Okulları Yayınları.

FUKAYAMA, F. (1999) *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Çev: Z. Dicleli, İstanbul: Gün Yayınları.

GÖLE, N. (2009) *İç İçe Girişler: İslam ve Avrupa*, Çev: A. Berktaş, İstanbul: Metis Yayınları.

GÖLE, N. (2015) *Musulmans Au Quotidien*, Paris: La Découverte.

HUNTINGTON, S. P. (1995) *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara.

- KARA, İ. (2003) *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- KIRAN, İ. (2016) Dünyevileştirilen Din ve Modern İnsanın Çıkmazı, *Din, Bilim ve Felsefe İlişkisi Risale-i Nur Yaklaşımı Sempozyum Bildirileri*, Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Yayınları: 60, 199-216.
- LECA, J. (1988) "L'islam, l'état et la société en France de la difficulté de construire un objet de recherche et d'argumentation", *Annuaire de l'Afrique du Nord*, Cilt: XXVII, 41-72.
- MAALOUF, A. (1998) *Les Identités Meurtrières*. Paris: Grasset.
- NURSİ, S. (1993) *Münazara*. İstanbul: Envar Neşriyat,.
- RORTY, R. & Vattimo, G. (2009) *Dinin Geleceği*, Çev: R. G. Ögdül, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ROY, O. (2005) *La Laïcité face à L'İslam*. Paris: Stock.
- SUBAŞI, N. (2005) Entegrasyon Politikalarında Yeni Arayışlar: Avrupa İslam'ı, *Avrupa'da İslam*, ed.Kadir Canatan, İstanbul: Beyan Yayınları, 38-66.
- ŞEN, F. (2007) *Euro-Türkler: Avrupa'da Türk Varlığı ve Geleceği*, Günizi Yay., İstanbul.
- TOURAINÉ, A. (1992) *Critique de la Modernité*. Paris: Fayard,.
- TIBİ, B. (2000) *Boğaz'ın İki Yakası: Avrupa İle İslamcılık Arasında Türkiye*, Çev: S. Kabakçoğlu, İstanbul: Doğan Kitap.
- UNAT, N.A. (2006) *Bitmeyen Göç/Konuk İşçilikten ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- YİĞİT, İ. (2011) Bağdat'ın Kuruluşuyla İlgili Rivayetler Üzerinde Bir Değerlendirme, Uluslararası İslam Medeniyetinde Bağdat Sempozyumu, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları*, Nu: 246, cilt I, 39-54, İstanbul.
- WADUD, A. (2000), *Kur'an ve Kadın*, çev: Nafize Şişman, İz Yay., İstanbul.

İnternet Kaynakları

- www.milliyet.com.tr/32-il-muftuleri-istisare-toplantisi, 21 Şubat 2016.
- www.dw.com/tr/abdde-islamın..raporu/a-14819970, 5 Şubat 2011.